

ONA TILI VA ADABIYOT FANI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Rahmatova Shahnoza Rahimovna

Denov tumani 17 umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fanlari, ularning bir-biriga uzviy bog'liqligi, ona tilining qanchalar muqaddasligi, o'z tilini bilgan insonlar xorijiy tillarni osos o'rganishi haqida ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: ona tili, adabiyot, so'z turkumlari

KIRISH

Har bir xalqning, millatning o'z tili va adabiyoti bo'lganidek, o'zbek millatining ham purma'no so'zlarga boy ona tilisi va boy tarixga ega adabiyoti mavjud. O'z ona tilini bilmagan kishi o'zligini anglay olmasligi haqida turli xil hikmatli so'zlar ham mavjud xalqimizda. O'zbekiston Respublikasida o'zbek tiliga 1989-yil 21-oktabrda davlat tili maqomi berilganidan boshlab, ona tilimizga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek adabiyoti esa juda katta ma'naviy, tarixiy xazinaga boy hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Til- millat ko'zgusidir. O'z tilini bilish, o'rganish, izlanish, uning ustida tadqiqotlar olib borish har bir millat farzandining vazifasidir. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili to'g'risida"gi, "Talim to'g'risida"gi qonunlari, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi"ga muvofiq boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish oldiga yangi-yangi vazifalar qo'yilmoqda. "Ona tili" fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy- mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Ma'lumki til o'rganishni boshlang'ich sinflardan boshlab o'rganish juda muhim sanaladi. Ona tilini o'rganish bolajonlarda og'zaki va yozma nutq shakllanib, rivojlanishiga xizmat qiladi. Ona tili fanini o'qitishning bir qator maqsad vazifalari mavjuddir.

Umumiy o'rta ta'limi muassasalarida Ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi: o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'z g'alar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalihi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish; ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta

olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.¹

"Adabiyot" soʻzi arabcha "adab" soʻzining koʻplik shakli boʻlib, u keng va tor maʼnoda qoʻllaniladi. Keng maʼnoda qoʻllanilganda "adabiyot" soʻzi oʻqishga moʻljallab yozilgan va chop qilingan barcha asarlarni oʻz ichiga oladi. Shunga qaramay, "adabiyot" soʻzi (termini) tor maʼnoda ham juda faol ishlatiladi va bunda soʻz sanʼatiga daxldor boʻlgan asarlar — badiiy adabiyot tushuniladi. Eʼtiborli jihati shuki, istilohning ayni shu tarzda (tor va keng maʼnolarda) qoʻllanilishi rus va boshqa bir qator tillarda ishlatiluvchi "literatura" soʻziga ham xosdir. Zero, bu termin ham "litera" ("harf") soʻzidan olingan boʻlib, keng maʼnoda umuman chop etilgan mahsulotni, tor maʼnoda badiiy adabiyotni anglatadi. Mutaxassislar "adabiyot" soʻzining tor maʼnosini ishlatamiz va bunda badiiy adabiyotni nazarda tutamiz.

Demak, adabiyotning oʻrganish sohasi — predmeti badiiy adabiyot ekan. Adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning kelib chiqishi, rivojlanish qonuniyatlari, ijtimoiy aloqalarini har jihatdan va atroflicha oʻrganadi. Adabiyotshunoslikning predmeti boʻlmish badiiy adabiyotga taalluqli ilmiy muammolar koʻlami juda keng. Ularning bir qismi umumestetik (badiiy sanʼat sohaslarining barchasiga xos) muammolar sirasiga kirsa, boshqa bir qismi sof adabiyot muammolari sanaladi.

Ona tili va adabiyot tushunchalari bir-biriga uzviy bogʻliqdir. Shu boisdan, bu ikki fan darslari maktablarda kuchaytirilgan holda tashkil etilimoqda. Til adabiyotning asosiy quroli. Tilning umumxalq (jonli, milliy), maʼlum qoidalarga asoslangan adabiy til, badiiy (poetik) til kabi koʻrinishlari mavjud. Til - badiiy obraz yaratish vositasi. Soʻz yordamida turli-tuman manzaralar, his-tuygʻular, fikr va hodisalar jonli, taʼsirchan holda tasvirlanadi. Badiiy asardagi har bir soʻz asar mazmunini ifodalashga xizmat qiladi. Soʻzlarni oʻz oʻrnida qoʻllash yozuvchi va shoirning mahoratiga bogʻliq. Ijodkor tilning maxsus leksik imkoniyatlari (sinonim va antonimlar, arxaizm va neologizmlar, dialektizm va jargonizm professionalizm va varvarizmlar) dan shuningdek, monolog, dialog, poliloglardan unumli foydalanadi. Badiiy asar tilining xususiyatlari, nazariy asoslari ilmiy adabiyotlarda yoritilgan.

Adabiyot fani asosan adabiy, badiiy asarlardan tashkil topganligi bois, ularning bir necha xil turlari mavjud. Adabiy tur, adabiy janr, epos, lirika, drama, roman, tarixiy roman, falsafiy roman, qissa, hikoya, ocherk, tragediya, komediya. Adabiy asarlar shakl jihatidan rang-barangdir, bu esa ularni alohida guruhlariga ajratib oʻrganishni taqozo qiladi. Adabiyotni birinchi boʻlib Arastu (er.av. 384-322 yillar) oʻzining «Poetika» asarida epos, lirika, drama kabi uch turga ajratib koʻrsatgan. Adabiy turlar janrlardan tarkib topadi.

Janr» fransuzcha soʻz boʻlib, «tur», «jins» degan maʼnoni anglatadi. Adabiy turlar bir- birlaridan, avvalo, voqelikni gavdalantirish usuliga koʻra farqlanadi. Epos voqeani, lirika inson ruhiy holatini, drama kishi xarakterini gavdalantiradi. Epos soʻzlashuv

nutqiga yaqin bir tarzda yozilsa, lirika misra, qofiya, bandga asoslanadi. Drama dialog va monologlardan tashkil topadi.

Epos yunoncha soʻz boʻlib, yeros «soʻz», «nutq», «hikoya» degan maʼnoni anglatadi. Epos xalq ijodiyotiga mansub yirik hajmli asar. Masalan, “Alpomish” qahramonlik eposi. Roman, qissa, hikoya, ocherk, feleton epik tur janrlari hisoblanadi.

Lirika (yunoncha soʻz boʻlib, «lira joʻrligida aytish» demakdir). Sheʼriy asarlarda musiqiy ohang, ritm mavjud boʻladi. Gʻazal, ruboiy, tuyuq, fard, muxammas, musaddas, qasida, chiston kabilar Sharq mumtoz lirik janrlari hisoblanadi. Ularda vafodorlik, sevgi-muhabbat, insoniylik, doʻstlik, hayot haqidagi dard va iztiroblar aks ettiriladi.

«Drama» yunoncha «harakat» degan maʼnoni anglatadi. Dramatik asarlar sahna uchun yaratiladi. Ularning ilk namunalari eramizdan oldin yaratilgan. Tragediya, komediya, opera, balet kabilar dramatik tur janrlari hisoblanadi. Esxil, Sofokl, Evripid, Shekspir singari ijodkorlarning asarlari tragediyaning yuksak namunalari. Oʻzbek adabiy otida Behbudiyning “Padarkush”, Maqsud Shayxzodaning «Mirzo Ulugʻbek» tragediyalari maʼlum va mashhurdir. Komediya “Quvnoq kishilar qoʻshigʻi” degan maʼnoni bildiradi. Aristofanning «Chavandozlar», «Burgutlar», Shekspirning «Qiyiq qizning quyulishi», Molerning «Don Juan» kabi asarlar mavjud. Yuqorida adabiy janrlar haqida qisqacha toʻxtalib oʻtildi. Qachonki, oʻquvchi mana shu janrlar haqida va oʻz ona tilisi haqida toʻliq maʼlumotga ega boʻlsagina bu fanlarning tub mohiyatini tushunib yetishi mumkin.²

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa oʻrnida shuni aytish joizki, ona tili — har bir elatning, xalqning, millatning oʻz tili. Ona tili lugʻat tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va anʼanalarini ifodalaydigan soʻz va tushunchalardan iborat boʻladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bogʻliq. Tilni oʻraginish esa adabiyotni oʻrganish bilan bogʻliqdir. Adabiyot fani oʻquvchilarga uzoq oʻtmishdan hikoyalar keltiradi, buyuk yozuvchi va shoirlarning mukammal badiiy asarlarri , badiiy janrlar haqida maʼlumotlar olishlariga , oʻqib-oʻrganishlariga imkoniyat yaratadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. www.wikipedia.uz
2. OʻzME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil